

ფოლკლორული ჟანრები Folklore Genres

Dalila Bedianidze

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Hungarian-Georgian Folktale Parallels

Georgian folktales are very rich with various topics, motifs, episodes, tale formulas and magic characters. They have similarities with the folktales of numerous countries, including Hungarian folktales. This was mentioned earlier as well, in the foreword of Russian translation of Hungarian folktales and famous Hungarian scientists have studied this issue as well. The issue is very wide and requires serious researches due to great number of similarities. Here we shall mention only few Georgian and Hungarian tales, Similarities include common topics, fables, certain episodes, characters, tale formulas, and tale beginning.

Key words: Georgian folktales, Hungarian folktales, similarities.

დალილა ბედიანიძე

საქართველო, თბილისი

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

უნგრულ-ქართული საზღაპრო პარალელები

ქართული ხალხური ზღაპრები მეტად მდიდარია სხვადასხვა თემებით, სიუჟეტებით, მოტივებით, საზღაპრო ფორმულებით და ჯადოსნური პერსონაჟებით. ისინი არაერთი ქვეყნის ზღაპრებთან იჩენენ მიმართებას და მათ შორის უნგრულ ხალხურ ზღაპრებთანაც. ამ მსგავსების შესახებ ჩვენამდეც არის აღნიშნული უნგრული ხალხური ზღაპრების რუსული თარგმანის წინასიტყვაობაში მისი შემდგენლის და კომენტატორის დიულა ორტუტაის მიერ, რომელიც ამ საკითხში თავის მხრივ ცნობილ

უნგრულ ფოლკლორისტის შანდორ ოიმოშს იმოწმებს (უნგრული ხალხური ზღაპრები 1974: 11). საკითხი მეტად ვრცელია და საგანგებო კვლევას მოითხოვს პარალელთა სიმრავლის გამო. მსგავსება მოიცავს ცხოველთა, საყოფაცხოვრებო და ჯადოსნურ ზღაპრებს. ამჯერად ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე ქართულ და უნგრულ ზღაპარს შევხებით, რომლებშიც გვხვდება საერთო თემები, სიუჟეტები, ცალკეული ეპიზოდები, პერსონაჟები, საზღაპრო ფორმულები და ზღაპრისთავი.

უნგრული ზღაპრების ზღაპრისთავი, რომლითაც არაერთი ზღაპარი იწყება, „სად იყო და სად არ იყო“ შეესაბამება ქართული ზღაპრების ზღაპრისთავს „იყო და არა იყო რა“.

უნგრულ ზღაპრებში, ისევე, როგორც ბევრ ქართულ ზღაპარში, გვხვდება საერთო ფრაზები: „აქ რამ მოგიყვანა, სადაც ჩიტიც ვერ შემოფრენილა“ – ეუბნება რკინისცხვირიანი დედაბერი ზღაპრის გმირს. „ბედი შენი, რომ მამა მიწოდე!“ (მაგ. „დასაქორწინებლად წასული მეფის ვაჟი“) – ამ ფრაზას ქართულ ჯადოსნურ ზღაპრებში დევთ დედა ეუბნება ზღაპრის გმირს: „ბედი შენი, რომ დედა დამიძახე!“ „ეს რამდენი მძინებია“, – ამბობს მკვდრეთით აღდგომილი ზღაპრის გმირი გაცოცხლებისთანავე, როგორც უნგრულ, ასევე ქართულ ზღაპრებში „უცხოელის სუნი მომდის“ – ამ ფრაზას დრაკონი ეუბნება თავის ცოლს უნგრულ ზღაპრებში, ქართულ ზღაპრებში კი გვხვდება ქრისტიანის სუნი, ადამიანის სუნი, ხორციელის სუნი.

რაც შეეხება საერთო პერსონაჟებს, ესენი არიან უფლისწული, ღარიბი გლეხის ბიჭი, მზეთუნახავი მეფის ასული, რკინისცხვირიანი დედაბერი, დრაკონი (შეესაბამება ქართულ გველეშაპს და დევს), ჯადოსნური რაში, ჩვეულებრივი ცხენი, სხვადასხვა შინაური თუ გარეული ცხოველები და ფრინველები (მელა, მგელი, კურდღელი, დათვი, თხა, ღორი, კატა, ძაღლი და სხვა).

რაც შეეხება ცალკეულ ზღაპართა მსგავსებას, დავიწყებთ ცხოველთა ზღაპრებით. უნგრული ცხოველთა ზღაპარში „მგელი გასართობად მიდის, შემდეგ კი ფრენას სწავლობს, გაერთიანებულია სამი სიუჟეტი:

1. მამალი, დედალი, კურდღელი, მელა, მგელი წავიდნენ უცხოური ღვინის დასალევად დუქანში, რადგან მამალმა სანაგვეზე ერთი გროში იპოვა. მიადგნენ ერთ ორმოს. დანარჩენები

გადავიდნენ ორმოზე, მგელი კი ორმოში ჩავარდა. მას ჩიტებმა უშველეს – ორმო ბალახ-ბულახით ამოავსეს და მგელი ამოვიდა. ჩიტებმა უშველეს – ორმო ბალახ-ბულახით ამოავსეს და მგელი ამოვიდა. ჩიტებმა მახლობელ ფულურო ხეებზე დაიბუდეს.

2. მგელი მივიდა ერთ ჩიტთან და უთხრა: – პატარა ჩიტო, ერთი ბარტყი გადმომიგდე, თორემ მოჭკრი მაგ ხეს, გადავხნავ მის ძირს! გაგაგდებ ჩემი ორი ფეხით, ყურს არ შევიბერტყავო! სამჯერ შესძახა ეს მგელმა ჩიტს და იმანაც შეშინებულმა სამჯერვე თითო-თითო ბარტყი გადმოუგდო. მეოთხედ ყვავმა დაარიგა ჩიტი, ასე უთხარი მგელს – მოჭკერი ხე, თუ გაქვს ნაჯახი და მოხანი მისი ძირი, თუ გაქვს გუთანო. ჩიტი მგელს გადაურჩა, მგელმა კი განიზრახა ყვავზე შურისძიება.

ამ ეპიზოდით უნგრულ ზღაპართან მსგავსებას იჩენს ქართული ზღაპარი „ჩიტი და მელა“, სადაც უნგრულისგან განსხვავებით არა მგელი, არამედ მელა სთხოვს ბარტყებს პატარა ჩიტს სამჯერ – შდრ. ქართული „ჩიტო-ჩიტო ჩიორაო, რაო ბატონო მელაო. ერთი ბარტყი გადმომიგდე, თორემ შავ დღეს დაგაყენებ, ხესაც მოჭკრი ხის ძირსაცა, შენც შეგჭამ და შენს შვილსაცა („ჩიტი და მელა“, იყო და არა 1977: 16-18). ქართულ ზღაპარში თუ ჩიტს მონადირე გადაარჩენს, უნგრულ ზღაპარში გადაარჩენს ყვავი თავისი რჩევით ჩიტს და მის უკანასკნელ ბარტყს და შურს იძიებს მგელზე ჩიტის გამო, ეს შურისძიება კი უკვე უნგრული ზღაპრის მესამე ეპიზოდშია აღწერილი:

3. მგელი ამოევლო სიმინდის მარცვლების გროვაში და შუა გზაზე დაწვა ფეხებგაჭიმული. მასთან ყვავი მივიდა და ჩაუნისკარტა. მგელმა ყვავი დაიჭირა. ყვავმა უთხრა, გამიშვი და ფრენას გასწავლიო. მგელმა გაუშვა, მეორედ ქერის მარცვლებში ამოევლო მგელი, მესამედ კი სუფთა ხორბლის მარცვლებში. ბოლოს მგელმა პირობის შესრულება მოსთხოვა ყვავს. ყვავმა წაიყვანა მგელი ფრენის სასწავლებლად. აიყვანა მალლა და ჰკითხა, დედამიწას თუ ხედავ რამხელააო. მგელმა უპასუხა, რამხელაც ქვეყნიერებაო. უფრო ზევით აიყვანა სამჯერ, სანამ მგელმა არ უთხრა, ვეღარ ვხედავ, დედამიწასო. მაშინ ყვავმა გაუშვა კლანჭები, მგელი ჩამოვარდა, აკვამლებულ კუნძს დაეცა და ნამსხვრევებად აქცია. ყვავი მივიდა მგელთან და ჰკითხა, ფრენა ისწავლეო? – როგორ არა! ეშმაკი მყავს შემჯდარი, ერთიანად დავამსხვრიე აკ-

ვამლებული კუნძიო! – უპასუხა მგელმა. ყვავემა ბევრი იცინა, რომ მგელი გაასულელა. ეს ეპიზოდი უკავშირდება ქართულ ზღაპარს „მელა და წერო“, სადაც წერო მელას ზურგზე შეისვამს, ცაში ააფრენს და მაღლიდან გადმოაგდებს. ცაში აფრენა კარგია, მაგრამ ო, რა მწარეა ძირს დაცემამო, არის მელას ბოლო სიტყვები. როგორც ვხედავთ, უნგრული ზღაპრისგან განსხვავებით აქაც მელა ფიგურირებს და არა მგელი, ხოლო ყვავეს წერო ენაცვლება.

თემატურ-სიუჟეტური მსგავსება შეინიშნება უნგრულ ზღაპარსა „მელა, დათვი და ღარიბი კაცი“ და ქართულ ზღაპარს „დათვი და მელას“ შორის (ქართული ხალხური ზღაპრები 2005, 5-6). აქ მელა თავისი საზრიანობით და მოხერხებით გადაარჩენს დათვისგან ერთ საბრალო კაცს, რომელიც მიწას ხნავს და რომელსაც გაბრაზებული დათვი შეჭმას უპირებს. მელა კაცს დათვს მოაკვლევინებს (იხ. ATh-154).

უნგრულ ზღაპრებს შორის გვხვდება კუმულაციური ზღაპარი „მამალი და ბატი“, რომელიც ახლოს დგას ქართულ კუმულაციურ ზღაპართან „რწყილი და ჭიანჭველა“. სიუჟეტი ერთი და იგივეა, ოღონდ პერსონაჟები არიან განსხვავებული. უნგრულ ზღაპარში მამლაყინწას მეგობარ ბატს პანტა გაეჩხირა ყელში და იხრჩობოდა უწყლოდ. ის დახრჩობისგან იხსნა მამლაყინწამ, ჭიდან წყალი მიუტანა და დააღვინა. „რწყილი და ჭიანჭველას“ პერსონაჟები კარგად არიან ცნობილი, ხოლო მათ უნგრულ ზღაპარში ენაცვლება. ჭა, ლამაზი გოგონა, ძროხა, მინდორი, მალაზია.

უნგრულ საყოფაცხოვრებო ზღაპარს „მეფე მატიაში და გოგონა სიკვიდან“ შეესატყვისება ქართული საყოფაცხოვრებო ზღაპარი „ხელმწიფე და გლეხის ქალი“ (იყო და არა 1977: 332-338). მსგავსება სიუჟეტურ-თემატურია. აქ მოყოლილია ამბავი ჭკვიანი გლეხის ქალისა, რომელმაც ხელმწიფე მოხიბლა თავისი გონიერებით. ხელმწიფემ ის ცოლად შეირთო და ტკბილად და ბედნიერად ცხოვრობდნენ ((იხ. ATh-875).

უნგრული ზღაპარი „ობ-ობ!“ როგორც თემატურად, ასევე სიუჟეტურად და პერსონაჟებით შეესაბამება ქართულ ზღაპარს „სწავლა დუნის ძალა“ (ქართული ხალხური ზღაპრები 2005: 62-66), რომლის ვარიანტიც არის „ზღაპარი ოსტატისა და შეგირდისა“ (ხალხური სიბრძნე 1963: 490-493), რომელიც გორიგლეჯიას და

რკინის მზელავს გამზადებულ სადილს შეუჭამს, ხეთა მგლეჯელს კი – ვეღარ, რადგან ის ყველაზე ძლიერია, როგორც ვაშლაშავა.

ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარს „მიწა თავისას მოითხოვს“ (ხალხური სიბრძნე 1963: 493-497) მისადაგება უნგრული ზღაპარი „უკვდავების მაძიებელი უფლისწული“, სადაც ზღაპრის გმირი დედისერთა უფლისწულია. ორივე ზღაპარი ერთსა და იმავე თემას და სიუჟეტს იყენებს და თითოეული ზღაპრის სიუჟეტი გამდიდრებულია განსხვავებული მოტივებით და პერსონაჟებით. განსხვავებულია ფინალიც – ქართულ ზღაპარში უკვდავების მაძიებელი ჭაბუკი ბრუნდება თავის სამშობლოში და იქ კვდება, ხოლო უნგრულ ზღაპარში მშვიდობით მოივლის თავის სამშობლოს და ბოლოს სამუდამოდ გაექცევა სიკვდილს, სამუდამო უკვდავებას მოიპოვებს უკვდავების დედოფლის დახმარებით (იხ. ATh-342*).

უნგრული საყოფაცხოვრებო ზღაპარი „მეფე მატიაში და ოქროსბეწვიანი ცხვარი“ (იხ. ATh-889) შეესატყვისება ქართულ საყოფაცხოვრებო ზღაპარს „სიმართლე“ (იყო და არა 1977: 187-190), რომლის პერსონაჟებიც არიან მეცხვარე და მისი ბატონი და სოვდაგარი, და არა მეფეები და მეცხვარე, როგორც ეს უნგრულ ზღაპარშია. მეცხვარე ორივეგან პატრონის ერთგულია, არ ატყუებს მას და ნიძლავსაც მიაგებინებს. უნგრულ ზღაპარში ფიგურირებს ქალიც. მეფის ასული – ქართულ ზღაპარში კი ქალი არ გვხვდება.

თემატურად მსგავსია უნგრული ზღაპარი „თავმოშწონე მეფე“ და ქართული ზღაპარი „მოხერხებული მოჯამაგირე“ (ქართული ხალხური ზღაპრები 2005: 100-102), ასევე ქართული „სამი ტყუილი“ (იყო და არა 1977: 152-154). აქ ხელმწიფე ტყუილის თქმას აიძულებს თავის მოჯამაგირეს, რასაც მოჯამაგირე კარგად ახერხებს. უნგრული ზღაპარი ვრცელია. იქ მეფე თავის ქალიშვილზე დააქორწინებს ტყუილის თქმაში გამარჯვებულ თავის მარჯვე მოჯამაგირეს, ხოლო ქართული ზღაპარი შედარებით მოკლეა და მარჯვე მოჯამაგირე აქ თავისი ტყუილით მეფეს ცოცხალი გადაურჩება.

უნგრული ჯადოსნური ზღაპარი „ნამის მარგალიტი იანოში“ ერთი ეპიზოდით მსგავსებას იჩენს მეგრულ ზღაპართან „მგრი-ნავი მზეთუნახავი“ (მეგრული ზღაპრები და მითები 1994: 5-16) და მის ვარიანტებთან – ზღაპრის გმირი ორივეგან ტანსაცმელს

მოპარავს ბანაობისას მფრინავ მზეთუნახავს და ცოლად შეირთავს მას (უნგრულ ზღაპარში ამ მზეთუნახავს ქვეყნის ლამაზი ორჟიბეტი ჰქვია), მის ფრთებს თუ სამოსს კი კარგად შეინახავს. თუმცა მზეთუნახავი იპოვის თავის ფრთებს თუ სამოსს და გაფრინდება, მაგრამ ბოლოს მაინც ზღაპრის გმირს უბრუნდება.

უნგრული ზღაპარი „ბიჭი კუბოში“ როგორც თემატურად, ასევე სიუჟეტურად შეესატყვისება ქართულ საყოფაცხოვრებო ზღაპარს „ბედისწერა“ (ქართული ხალხური ზღაპრები 2005: 88-92) – აქ დიდი მდიდარი კაცის ქალიშვილს ცოლად ირთავს ღარიბი გლეხის ბიჭი, რომელსაც ბედის მწერლებმა (უნგრულ ზღაპარში ორმა მოგზაურმა) ეს დაუბედეს. მდიდარი კაცის (ვაჭრის) მიერ ყუთით (უნგრულში – პატარა კუბოთი) წყალში გადაგდებული ახალშობილი ბიჭი ერთმა მეწისქვილემ იპოვა და გაზარდა. ვაჭარი შემთხვევით შეხვდა ბიჭს, მიხვდა ის ვინც იყო და თავის ცოლთან საბედისწერო წერილი გაატანა, ეს ბიჭი მოკალიო. გზად ბედის მწერლებმა ეს წერილი შეცვალეს და ბიჭი მოკვლის მაგიერ ვაჭრის ცოლმა თავის ქალიშვილზე დააქორწინა, როგორც ეს შეცვლილ წერილში ეწერა. უნგრული ზღაპარი უფრო ვრცელია, მასში გვხვდება ჯადოსნური ზღაპრის ელემენტები და ასევე გვხვდება ქართული ზღაპრისგან განსხვავებული პერსონაჟები (მაგ. ყვავილისთმებიანი მეფე), განსხვავებულია ფინალიც – ქართულ ზღაპარში ბოროტი ვაჭარი კვდება, უნგრულ ზღაპარში კი დიდი მდიდარი კაცი არ კვდება, არამედ ღარიბდება და მოყვარულ სიმამრად იქცევა ((იხ. ATh-750* + 461).

თემატურად მსგავსია უნგრული ზღაპარი „ასე მოუვა, ვისაც სხვისი შურს“ და ქართული „ორი ძმა“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, 2005, 92-94), ოღონდ ისინი სიუჟეტურად განსხვავდება ერთმანეთისგან, თუმცა აქვთ საერთო ეპიზოდები: ოქროების საწყაოთი არწყვა. მდიდარი ძმა ორივე ზღაპარში გადატაკდება, ღარიბი კი – გამდიდრდება.

უნგრული ჯადოსნური ზღაპარი „ხეთა მგლეჯელი, გორიგლეჯია, რკინის მხელავი“ საერთო ეპიზოდებს იჩენს მრავალვარიანტიან ქართულ ჯადოსნურ ზღაპართან „საოცარი ვაშლი“ (ქართული ხალხური ზღაპრები 2005: 20-34). უნგრულ ზღაპარში ზღაპრის გმირს ხეთა მგლეჯელს მისივე მეგობრები – გორიგლეჯია და რკინის მხელავი უღალატებენ, ქვედა ქვეყანაში ჩატოვე-

ბენ და იქიდან მას გრიფონი (ქართული ფასკუნჯი) ამოიყვანს, რომელსაც ფრენისას ბოლო ლუკმად თავისი ფეხიდან ათლილ ხორცს ჩაუდებს პირში ხეთა მგლეჯელი. ეს ეპიზოდი არაერთ ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში გვხვდება და თავისი ყველა ნიუანსით უცვლელად არის შესული ზემოხსენებულ ორივე ზღაპარში (ქართული ზღაპრის გმირს ვაშლაშავა ჰქვია). ასევე საერთო ეპიზოდია ქართულ ზღაპარში გამოჩენა ქაჯისა, რომელიც მნათეს და დიაკვანს მზა საჭმელს შეუჭამს, ხოლო ვაშლაშავა კი მოკლავს ამ ქაჯს. უნგრულ ზღაპარში ქართულ ქაჯს შვიდარშინიანი წვეროსანი კაცი შეესაბამება.

ამრიგად, უნგრული და ქართული ზღაპრების მსგავსება განპირობებული უნდა იყოს ტიპოლოგიით, ასევე საერთაშორისო გავრცელების სიუჟეტების დამუშავებით. თითოეული ზღაპრის სიუჟეტი, გმირის ხასიათი თუ ეპიზოდი დამუშავებულია თითოეული ქვეყნის ნაციონალური კოლორიტის შესაბამისად. ორივეგან გვხვდება საერთო პერსონაჟებიც.

დამოწმებანი:

უნგრული ...: *უნგრული სამოცდაჩვიდმეტი ზღაპარი*. ჩემი პირადი არქივი.

„იყო და არა იყო რა“ 1977: „*იყო და არა იყო რა*“. 1977.

ხალხური სიბრძნე 1963: *ხალხური სიბრძნე*. I. 1963.

ქართული ხალხური ზღაპრები 2005: *ქართული ხალხური ზღაპრები*. 2005.

უნგრული ხალხური ზღაპრები 1974: *Венгерские народные сказки*. 1974.

მეგრული ზღაპრები ... 1994: *მეგრული ზღაპრები და მითები*. 1994.

Levan Bregadze

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

For the Importance of the Georgian Proverbs of “The Collected Materials...”

We call “The collected materials...” as abbreviation to the Russian edition “The collected materials for describing the places and folks of Caucasia”, which was published in the years 1881–1913 in Tbilisi.